

ЎЗБЕК ТИЛИ ЛЕКСИКАСИДА ЯНГИ ҚАТЛАМ

O.To'xtasinova*Qo'qon davlat pedagogika instituti dotsenti, f.f.n.***Abdulazizova Z****Mahfiraliyeva Sh***talaba*

Til doimiy ravishda yangi lug'aviy birliklar hisobiga boyib boradi. *Neologizm* tushunchasining genetik o'zagi va printsipial asosi so'zning yangilik sifatidir. "Demak, neologizm nihoyatda nisbiy tushunchadir. Neologizmning yangilik bo'yog'ini yo'qotib odatiy, normal so'zlar qatoriga o'tishi tipik qonuniyatdir. So'z endi paydo bo'lganida, yangilik bo'yog'ini saqlab turganida neologizm xususiyatini saqlaydi. Yangi so'z til tomonidan tamoman o'zlashtirilmaguncha; leksikaning faol zahirasi fondiga qo'shilmaguncha, ya'ni g'ayritabiiylik ottenkasini yo'qotmaguncha neologizm bo'lib qolaveradi"³⁹. Lekin shunga qaramay, bu xususiyat hamma yangi so'zlarga ham xos emas. O'tmish davrlardagi (nisbiy) yangi so'zlarda bunday sifat yo'q, ammo u dolzarb yangi so'zlarda bor. SHuni unutmaslik kerakki, nisbiy yangi so'zlar o'z vaqtida dolzarb yangi so'zlar bo'lgan. CHunki dolzarb yangi so'zlar vaqt o'tishi bilan muqarrar ravishda nisbiy yangi so'zlarga aylanadi. Dolzarb yangi so'zlardagi yangilikni his etish ana shu yangi so'zda bo'lishi lozim bo'lgan majburiy belgidir. Umuman olganda, yangilik xususiyatining yangi so'zga xosligi mutlaqo shubhasizdir. Bu xususiyat neologizm umumiy tushunchasining asosi bo'lib hisoblanadi. Mana shu ma'noda E.Begmatovning neologizmning mohiyati yuzasidan aytgan quyidagi fikrlari haqiqatdir: " Neologizm paydo bo'lish davriga ko'ra yangi yoki eng yangi so'z bo'lib, unda yangilik ottenkasi yaqqol sezilib turadi. Neologizm tilda yangi paydo bo'lgan so'zdir. U til normativ so'zlar qatoriga o'tib ulgurmagan leksemadir. SHu tufayli neologizmlar lug'at tarkibining passiv qatlamiga mansub so'zlar hisoblanadi"⁴⁰. Hamma qiyinchilik shundaki, bu xususiyatni tahlil qilgan paytda uni son yoki rasmiy jihatdan xarakterlab bo'lmaydi. Bu o'rganilayotgan xususiyatning tilshunoslar tomonidan obyektivlashtirish va ta'riflashni juda qiyinlashtiradi. Masalan, tilda paydo bo'lgan so'z o'zining yangiligini (va shu bilan birga o'zining neologizmlik maqomini) qancha vaqt saqlab qolishini aytib berish juda qiyin, hatto mumkin ham emas. Tilda paydo bo'lgan so'z semantik jihatdan qanchalik dolzarb, ya'ni unga nutqiy ehtiyoj qancha kuchli bo'lsa, u til jarayoniga qanchalik jadal qo'shilib ketsa, uning yangiligi shunchalik tez so'nib boradi hamda uning neologizm sifatidagi muddati ham shunchalik qisqa bo'ladi. Masalan, bugungi kundagi bir qator *vazir, viloyat, tuman, hokim, teleko'prik, tamaddinoma, nafaqaho'r, taqdimot* kabi yangi

³⁹ Ўзбек тили лексикологияси.- Т.: Фан, 1981. — Б.155.

⁴⁰ Ўзбек тили лексикологияси.- Т.: Фан, 1981. — Б.155.

soʻzlar xuddi shu gʻoyat dolzarbligi va tez-tez qoʻllanishi sababli oʻzining yangiligini yoʻqotdi.

SHunday qilib, yangi soʻzlar bevosita tildagi tarixiy oʻzgarishlar umumiy zanjiriga kiradi va shuning uchun oʻzi ham ana shu oʻzgarishlarga uchraydi. Neologizm tushunchasining printsipl shartlari va belgilaridan biri boʻlgan bunday hol tarixiy vaqt mezoni tufayli lingvistik jihatdan kiritilgan, alohida nutq fakti sifatidagi okkazional soʻzlarga yotdir.

E.Begmatov oʻzbek tilida yangi soʻzlar va ularning lisoniy xususiyatlari haqida quyidagi fikrlarni bildiradi: “Til leksikasiga eskirish xususiyati bilan bir qatorda yangilanish ham xosdir. Tilda koʻrib oʻtilganidek, baʼzi soʻzlar eskirishi, isteʼmoldan chiqishi qonuniy hol boʻlgani kabi, unda yangi soʻzning tugʻilishi, yaratilishi ham tabiiydir. ...Oʻzbek tilida yangi davrda paydo boʻlgan yangi lugʻaviy birliklar bu til leksikasining *yangi soʻzlar qatlamini* tashkil qiladi.

Yangi soʻzga ekspressivlik – yangilik boʻyogʻi xos boʻladi. Yangi soʻz birinchi duch kelgan kishiga, ayniqsa, eski til leksik normasi bilan tanish keksa avlodga gʻayritabiiydek tuyuladi. Bu hol lingvistikada leksik idiosinkraziya deb yuritiladi”.⁴¹

Maʼlumki, soʻzning paydo boʻlishidagi tarixiy vaqt omili neologizm tushunchasini taʼriflashda asosiy belgilardan biri hisoblanadi. Vaqt va hayot jarayonida eskirib qolishi mumkin boʻlgan, oʻz yangilik sifatini kamaytirib bora oladigan soʻzlargina yangi soʻz boʻlishi mumkin. Tilda yangi soʻzning vujudga kelishi uning tarixiy shakllanishi davomida amalga oshib kelgan. SHuning uchun neologizmni aniqlash chogʻida qaysi tarixiy davrga taalluqli soʻz nazarda tutilayotganligiga qarab, neologizmning nisbiy oʻzgaruvchanlik xarakteri hisobga olinadi.

E.Begmatov toʻgʻri taʼkidlaganidek: “ Soʻzning yangiligi yoki eskiligi soʻzning tilda paydo boʻlish davriga koʻradir. Soʻzning qoʻllanuvchanligi yoki eskirganligi leksemalarning funktsional aktivligi yoki passivligiga koʻradir”.⁴² SHu maʼnoda har bir soʻzni uning paydo boʻlgan vaqtiga nisbatan printsipl ravishda neologizm deb atash mumkin. Bunda faqat u yoki bu soʻz tilda qachon paydo boʻlganligini aniqlash kerak. Masalan, *kolxoz, sovxoz, traktor, traktorchi, pioner* singari soʻzlar oʻzbek adabiy tili tarixida XX asrning 30 - yillari neologizmlari hisoblanadi. Vaqt oʻtishi bilan ular yangilik boʻyogʻini yoʻqotib, til egalari ongiga singib, keng qoʻllana boshlagan va faol soʻzlar qatlamidan oʻrin olgan. Ammo bugun *kolxoz, sovxoz, pioner* soʻzlari isteʼmoldan chiqib, tarixiy soʻzlarga aylandi.

XX asrning 30 - yillarida xilma-xil soʻz yasash tipi asosida yangi soʻzlar guruhi yuzaga keldi. Bular nisbiy oʻzgaruvchan boʻlib, ularning vazifalari aniq tarixiy davr, aniq matn bilan bogʻlab oʻrganiladi. SHuning uchun ham XX asrning 40 - yillari, 50 - yillari, 60 - yillari, 70 - yillari, 80- yillari, 90- yillari neologizmlari toʻgʻrisida alohida-

⁴¹ Ўзбек тили лексикологияси. — Т.: Фан, 1981. — Б.152.

⁴² Ўзбек тили лексикологияси.— Т.: Фан, 1981.— Б.142.

alohida gapirishga to'g'ri keladi. Har bir davr neologizmi turli tarixiy evolyutsiyalarni boshidan kechirib, o'zining yangilik sifatini asta-sekin yo'qotib borgan holda yashaydi. "Tilda yangi so'zlarni yaratish tilning tarixiy rivojlanishi, uning vaqt jihatidan oldinga harakat qilishi mahsulidir. SHuning uchun tildagi barcha yangi hosil bo'lgan so'zlarni faqat sinxron tarzda emas, balki diaxron tarzda, ya'ni til rivojlanishining muayyan davrida yuzaga kelganligi nuqtai nazaridan o'rganish mumkin".⁴³ Bundan shu narsa kelib chiqadiki, yangi so'z tushunchasi diaxronidir.

SHunday qilib, yangi so'zni ta'riflashda vaqt mezoni zarur, lekin yuqorida ko'rsatilganidek, u absolyut emas, unga nisbiylik jihatidan qaraladi.

Yuqorida keltirilgan dalillarga asoslanib, yangi so'zga shunday ta'rif berish mumkin: Yangi so'z tilda o'z tarixiy hayotining dastlabki bosqichini o'tayotgan, yangilik bo'yog'iga ega bo'lgan so'zdir.

---

⁴³ Тимофеев К.А. Об основных понятиях словообразования // Русский язык в школе. – 1971. - №3. – С.30.